

עבודות דוקטור

יחסה של החברה הישראלית לאנטישמיות, 1948–1987

יוסי קוגלר

בהנחייתם של פרופ' דינה פורת, החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב ופרופ' אלכסנדר יעקבסון, החוג להיסטוריה, האוניברסיטה העברית בירושלים 2022

כיצד תפסו הישראלים את תופעת האנטישמיות בארבעת העשורים הראשונים לקיומה של המדינה? כיצד הבינו אותה המחנות הפוליטיים השונים וכיצד בחרו ממשלות ישראל להתייחס אליה? האם בקום המדינה ראו רוב הישראלים בעוינות הערבית אנטישמיות? וממתי החלה אנטי-ציונות להיחשב כאנטישמיות? מחקר זה מבקש להתחקות אחר שאלות אלה, אשר באופן מפתיע לא נחקרו עד כה בצורה מסודרת, ונידונות בו בעזרת סקירה מקיפה של חומרים המצויים בארכיונים המרכזיים בישראל: ארכיון המדינה, הארכיון הציוני, ארכיון בן-גוריון ובעיקר ארכיון העיתונות היהודית ההיסטורית של הספרייה הלאומית ואוניברסיטת תל אביב. האחרון שימש ככלי ראשון במעלה לבחינת תפיסות הציבור בשנים שבהן סקרי דעת הקהל לא התמקדו בשאלות הרלוונטיות למחקר.

עבודת הדוקטור מראה שהתפיסה הרווחת בחברה הישראלית עם הקמתה של המדינה הייתה שאמנם קיימת אנטישמיות, אך הצלחתה של הציונות מתבטאת, בין היתר, בהפיכת העם היהודי ל"עם ככל העמים" ובהשאת האנטישמיות באירופה. יתר על כן, האנטישמיות באירופה נתפסה כבאה לידי ביטוי בעיקר מצד גורמים פאשיסטיים. תחושות אלה נבעו מכך שהאתוס הציוני היה בשיאו, וכך גם התפיסה הציונית של הפתרון לאנטישמיות, בעקבות השגת המטרה העיקרית של התנועה הציונית: הקמתה של מדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל. הישג זה בלט עקב הזמן הקצר שחלף מאז השואה, שחברי התנועה הציונית טענו כי הזהירו מפניה. באופן כללי לא היה עיסוק רב בתופעת האנטישמיות לאחר קום המדינה והיא לא הייתה נושא לפולמוס בציבור הישראלי, כפי שניכר מסקירת עיתונים מפלגתיים. אנטי-ציונות לא נתפסה כאנטישמיות, את שנאת הערבים ייחסו רק מעטים לאנטישמיות והיחס לאו"ם היה אוהד בעיקרו. הקונסנזוס היה שהמאבק היעיל והרצוי באנטישמיות הוא מאבק עקיף, באמצעות עלייה.

יחס זה השתנה בהדרגה בשני העשורים הראשונים של המדינה, עוד לפני "תקופת ההמתנה" ומלחמת ששת הימים, בניגוד למה שנטען מפעם לפעם במחקר ובשיח הציבורי. האו"ם החל להיתפס כגורם עוין לישראל ואת העוינות הערבית החלו לייחס לאנטישמיות. בעקבות משפטי פראג ועלילת הרופאים ב־1952-1953 החלה להתבסס בחברה הישראלית הטענה כי קיים קשר בין אנטי־ציונות לאנטישמיות, וכי אנטישמיות אינה קיימת רק בתנועות פאשיסטיות אלא גם בתנועות של השמאל. טענות אלה עלו במגזרים נרחבים בחברה הישראלית (אך לא בשמאל הקומוניסטי הישראלי ובחלקים מהשמאל הסוציאליסטי, כפי שבא לידי ביטוי מסקירת העיתונים קול העם ועל המשמר). כשברקע יצאה ישראל למאבק אד־הוק ישיר ואגרסיבי באנטישמיות הסובייטית, למרות הקשרים החשובים לישראל עם ברית המועצות. דבר זה מחליש את טענתם של היסטוריונים שונים כאילו ישראל הסכימה להגן על יהודי התפוצות מפני אנטישמיות רק כשהדבר לא פגע באינטרסים שלה. בתחילת 1960 החל גם מאבק ממשלתי ישיר ומסודר באנטישמיות. הטריגר המיידי לכך היה "מגיפת צלבי הקרס" שהחלה בקלן שבגרמניה בחג המולד של 1959, אך נראה שהמהלך נבע בעיקר ממניעים פוליטיים: הרגעת הביקורת הציבורית על מפא"י ובן־גוריון בעקבות הקשרים עם מערב גרמניה.

באותן שנים החלו תחושות חרדה ומצור בחברה הישראלית בעקבות האיומים הביטחוניים השונים, משפט אייכמן ופרסומיו של יהושפט הרכבי על האנטישמיות הערבית. אלה הביאו להתגברות התפיסה כי אפשר לסמוך רק על "עצמנו" ועל יהודי התפוצות, שאיתם התהדקו הקשרים בהדרגה למן קום המדינה. ההנהגה הישראלית שהתגבשה סביב מחנה ה"ביטחוניסטים" בראשותו של בן־גוריון טענה פעם אחר פעם שהאו"ם הוא ארגון צבוע וחסר חשיבות ושהערבים ומנהיגיהם ה"נאצים" מבקשים להשמיד את ישראל. הנה כי כן, אם בעקבות השואה והקמת המדינה הייתה תחושה שהציונות הצליחה להשאיר את האנטישמיות באירופה, הרי שזו השתנתה בתקופה שבין מלחמת השחרור למלחמת ששת הימים. ייתכן שהציבור הישראלי התחבר יותר למסרים הפסימיים מאשר למסרי הפיוס עם אומות העולם, עקב המציאות הביטחונית המורכבת ומרכיבי הזיכרון והחורבן המושרשים בתרבות ובמסורת היהודית.

המחקר הארכיוני שערכתי מלמד באופן מפתיע שמלחמת ששת הימים לא הביאה לשינויים משמעותיים ביחס אל סוגיית האנטישמיות, אלא רק הקצינה תהליכים קיימים. הקצנה זו הלכה וגברה בעקבות מלחמת יום הכיפורים, ולאחריה אירעו פיגועי טרור בישראל ובעולם בשנות השבעים, החלטת האו"ם שהשוותה את הציונות לגזענות ועלייתו של מנחם בגין לשלטון. אירועים אלה חיזקו מחד גיסא את הזהות היהודית בחברה הישראלית, ומאידך גיסא פגעו ב"שלילת הגלות" והביאו לחיזוק תחושות הסולידריות ושותפות הגורל עם יהודי התפוצות. בעבודה אני מראה שהמגמות הללו משתקפות הן בסקרים שהחלו להתפרסם בנושא הן בעיתונים היומיים.

שינויי המגמה האלה בחברה הישראלית העצימו את תחושת הבדידות הלאומית של "עם לבדד ישכון" ו"כל העולם נגדנו" לצד תודעת השואה שהלכה והעמיקה. מלחמת לבנון הייתה נקודת המפנה הראשונה בקונסנזוס הישראלי ועוררה פולמוס משמעותי בקרב המחנות הפוליטיים בציבור בנוגע ליחס העולם לישראל ולהבדלים בין אנטישמיות לביקורת לגיטימית על מדינת ישראל, פולמוס שהפך עם השנים למרכזי בציבור הישראלי.

הפולמוס על העברית: שיח לשוני ומודרניזציה בעיתונות היהודית 1856–1914

מירב ראובני

בהנחיית ד"ר איה אלידע ופרופ' ירחמיאל כהן, האוניברסיטה העברית, דצמבר 2022

הפיכתה של השפה העברית משפת קודש כתובה לשפת יום-יום מודרנית ומדוברת, המשמשת את כלל שכבות האוכלוסייה בכל תחומי החיים, היא מן התהליכים החשובים והמרתקים בהיסטוריה היהודית של הדורות האחרונים. מחקרים התייחסו עד כה, רובם ככולם, לשלבים המאוחרים בתהליך שהתרחשו ביישוב הארץ-ישראלי בראשית המאה העשרים, ולא הקדישו תשומת לב לשורשי השינוי הלשוני באירופה של המאה התשע-עשרה. יתרה מזאת, רוב הספרות המחקרית נוטה להתמקד באישים מרכזיים ובתרומתם למודרניזציה של העברית, בעוד יחסו של הציבור היהודי הרחב לסוגיה הוזנחה.

מחקר זה מבקש להציג את התמונה ההיסטורית של המודרניזציה של השפה העברית באמצעות ניתוח השיח הלשוני שהתקיים בעיתונות היהודית בעברית, יידיש וגרמנית בשנים 1856–1914, בעיקר במזרח ומרכז אירופה ולאחר מכן גם ביישוב החדש בארץ ישראל. מקורות המחקר כללו עיתונים משכיליים, ציוניים, אורתודוקסיים ועוד, בשאיפה להציע תמונה רחבה ככל האפשר של השיח הציבורי היהודי. באמצעות מאות טקסטים שהתפרסמו מעל דפי העיתונים במסגרת פולמוסים ומחלוקות שונות בשאלת השפה, המחקר בוחן את היווצרותן של אידיאולוגיות לשוניות על העברית ואת השפעתן על המודרניזציה שלה במישור הלשוני, הספרותי, הפוליטי והחינוכי. שאלות המחקר המרכזיות הן: מה היו האידיאולוגיות שהניעו את המודרניזציה של העברית? מה הייתה החשיבות שראו בני התקופה בשימוש בשפה העברית וכיצד התגבשה תפיסה זו? ומה היה העתיד הרצוי של העברית כשפת תרבות וחברה?

השער הראשון בעבודה עוסק בעברית כמערכת לשונית וספרותית. הפרק הראשון "מצמצום להרחבה: גבולות הלשון והספרות העברית", בוחן את השיח סביב גבולותיה של העברית מבחינה לשונית ומבחינה ספרותית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. הפרק השני, "הרפובליקה הספרותית העברית בין ייחודיות לנורמליזציה", מוקדש

להתבוננותם של סופרים, מבקרים ועורכי עיתונים בהתפתחותה של הספרות העברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. דיון זה שיקף את השאלה אם על השפה העברית להפוך למערכת ספרותית דומה למקבילותיה האירופיות, החורגת מתפקידה החינוכי המסורתי ומספקת לקוראיה עניין, הנאה וחיבור רגשי, והתחדר לאור חששם של משכילים רבים מנטישת השפה על ידי הדור הצעיר. הפולמוסים בנושאים אלה ביססו את הנורמה שהעברית היא שפה ככל שפה אחרת, ושכאמצעות שיח ציבורי פתוח וביקורתית אפשר יהיה להשתמש בה לכל מטרה שתידרש. לטענתי, ה"נורמליזציה של העברית" היא עיקרון מפתח להבנת תהליך המודרניזציה של השפה מכאן והלאה.

השער השני בעבודה עוסק בקשר שבין העברית ללאומיות היהודית. הפרק השלישי, "הלאמת העברית: תקוות ותקרת זכוכית", עוקב אחרי השפעתה של החשיבה הלאומית על מעמדה של העברית משנות השבעים של המאה התשע-עשרה עד למפנה המאה העשרים. הפרק הרביעי, "עברית כשפה לאומית: סמל נאבק על השפעה", בוחן את השלב הבא בשיח הלאומי היהודי, שבו נדרשה העברית להתמודד עם שיח ציבורי שהלך ועבר פוליטיזציה במהלך השנים הראשונות של המאה העשרים וגרם בשל כך לנסיגה במעמדה כשפה לאומית. כך התבהר המצב הפרדוקסלי שבו דווקא מעמדה הסמלי המובהק של העברית כשפה הלאומית הוא שהשאיר אותה חסרת השפעה על סדר היום הלאומי בשל הפער הבולט בין הסמל ובין יכולתה לתפקד כשפה לאומית בפועל. שני הפרקים בשער השני מראים כי בעידן של פוליטיקת ההמונים מעמדה הסמלי של העברית כשפה לאומית לא הספיק עבור השיח הפוליטי באירופה, מה שגרר את ההתמקדות ההולכת וגוברת של ההבראיסטים בקידום השפה בפועל בארץ ישראל.

השער השלישי מוקדש לחינוך העברי. הפרק החמישי, "רמיון או מציאות? החדר המתוקן ו'עברית בעברית'", בוחן את השיח על הרפורמה בחינוך העברי ברוסיה הצארית מתחילת המאה העשרים ועד למלחמת העולם הראשונה. הפרק השישי, "שיח מכונן מציאות: חינוך עברי בארץ ישראל", עוסק בעימותים סביב יוזמות חינוכיות עבריות שונות ביישוב החדש בתחילת המאה העשרים. בהשלמה לדיון בפרקים הקודמים, התפיסה הציבורית המקובלת שהתפתחה באירופה מהעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה, ואשר ראתה בעברית שפה מודרנית, לאומית וקשורה באופן מהותי עם ארץ ישראל, תרמה באופן משמעותי לקידום מעמדה של העברית ביישוב בפועל, והייתה לבסיס שעליו היא הוסיפה להתפתח בעשורים שלאחר התקופה הנידונה במחקר הנוכחי. באמצעות המגוון הרחב של המקורות והגישה המתודולוגית המקורית, פורש מחקר זה תמונה מקיפה, מעמיקה ומרתקת של פרק קריטי בהתפתחותה של התרבות העברית המודרנית, ומציע ממד נוסף להיסטוריה התרבותית, החברתית והאינטלקטואלית של יהודי מזרח אירופה.

חוג סולם וד"ר ישראל אלדד כמובילי תפיסת עולם רעיונית אלטרנטיבית, ופעילות אנטי-ממסדית בעשור הראשון למדינת ישראל (1948-1958)

עודד פלד

בהנחיית פרופ' אורית רוזין ופרופ' שלום רצבי, החוג להיסטוריה של עם ישראל,
אוניברסיטת תל אביב, 2022

העבודה בוחנת את תפיסת העולם הייחודית של חברי חוג סולם בהנהגתו של ד"ר ישראל אלדד, שדגלה בכינונה של "מלכות ישראל" כאלטרנטיבה מהפכנית למבנה השלטוני ולחזון הלאומי והממלכתי שעיצבו מפא"י וראש הממשלה דוד בן-גוריון. חזון זה עיצב את המאפיינים הפוליטיים, התרבותיים והחברתיים האנטי-ממסדיים בחוג, ומיצבו אותו כ"תרבות מובלעת" במרחב הציבורי הישראלי של שנות החמישים. השילוב שהתקיים בסולם בין אידיאולוגיה קיצונית להתנהלותו כקבוצת מובלעת, יצר את התנאים להופעתן של שתי התארגנויות מחתרניות אלימות: מחתרת "מלכות ישראל" או "מחתרת צריפין", שפעלה באלימות נגד השגרירויות של ברית המועצות וצ'כוסלובקיה בתל אביב, וכן נגד חנויות לממכר מזון לא כשר במחצית הראשונה של שנת 1953; וההתארגנות שעמדה מאחורי ההתנקשות בחייו של ד"ר ישראל קסטנר במאוס 1957.

כלי מרכזי ששיקף נאמנה את המאפיינים האידיאולוגיים והפוליטיים הקיצוניים של קבוצת סולם ואת הווייתה הייחודית, היה כתב העת החודשי סלם למחשבת חרות ישראל (שבהמשך שונה שמו לסלם למחשבת מלכות ישראל). הגיליון הראשון הופיע באפריל 1949 והופעתו נמשכה עד שנת 1963 בקירוב. המייסד והעורך הראשי של כתב העת היה ד"ר ישראל שייב-אלדד, שבשנות השלושים נמנה עם הזרם הרוויזיוניסטי ה"מקסימליסטי" בתנועת בית"ר בפולין, ולאחר בואו לארץ בתחילת שנות הארבעים הצטרף ללח"י והיה אחד ממפקדיו. לאחר הקמת המדינה, בעקבות חילוקי דעות מהותיים בין הזרמים השונים במפלגת הלוחמים שהקימו יוצאי לח"י בראשותו של נתן ילין-מור, אשר התמודדה בבחירות לאסיפה המכוננת בינואר 1949, החליט אלדד עם קומץ תומכיו לפרוש ממנה ולהקים מסגרת רעיונית עצמאית. מרכיב מרכזי בפעילותם של חברי סולם (שנמנו עמם, בין השאר, פעילים רביזיוניסטים דוגמת יהושע-השל ייבין, פנחס הלר, גאולה כהן, מרדכי שלו ונוספים), היה כתיבתו והוצאתו לאור של כתב העת סלם, שתכניו הקיצוניים היו הבסיס לקיומו של חוג חברים רעיוני תוסס. במוקד הדיון היה רעיון הקמתה של "מלכות ישראל". במקביל שימש כתב העת במה למאמרי פולמוס וביקורת נוקבים על שלטון מפא"י ובן-גוריון כמעט בכל תחום, ואזהרה שמדיניותו

הכושלת עלולה להוביל לחורבנה של המדינה. מוקד משיכה נוסף בסלם היו שיריו של המשורר אורי צבי גרינברג שהתפרסמו במסגרתו מעת לעת והציגו את השקפת עולמו הלאומית הבלתי מתפשרת.

הפרק הראשון בעבודה דן בגורמים ובנסיבות שהובילו את ד"ר ישראל אלדד וקבוצת תומכיו יוצאי לח"י לייסד את חוג סולם, ובדפוסי פעילותו. כן הוא מציג את ההתפתחויות ההיסטוריות והרעיונות האידיאולוגיים והפילוסופיים השונים שקיבלו ביטוי בתפיסת עולמו של אלדד וברעיון מלכות ישראל.

הפרק השני מציג את הפרופיל האישי והסוציו-אקונומי של אנשי סולם, ותרומתו לעיצובה של סולם כקבוצה פוליטית ותרבותית-חברתית הנוהגת כ"תרבות מובלעת" (Enclave Culture), הקוראת תיגר על התפיסות והערכים הממסדיים.

הפרקים השלישי והרביעי עוסקים במקורות לרעיון מלכות ישראל, שהיה הציר המרכזי בתפיסת העולם של אנשי סולם והשפיע על דפוסי פעילותם. במסגרת זו אני מציג את שלבי התפתחותו של הרעיון ואת מרכיביו השונים. לצד הביטויים המעשיים שנבעו ממנו בראייתם של חלק מאנשי החוג, שהובילו להקמתה של מחתרת מלכות ישראל ולהתארגנות ההתנקשות בחייו של ד"ר ישראל קסטנר.

הפרק החמישי מתמקד בפולמוס הרעיוני, הפוליטי, והאישי בשנות החמישים בין אנשי סולם וישראל אלדד ובין תנועת החרות בהנהגתו של מנחם בגין. פולמוס זה שיקף את הניגודים העמוקים בין הצדדים בשורה של סוגיות עקרוניות בעת המעבר ממחלת לפעילות גלויה וחוקית לאחר הקמת המדינה. ניגודים אלה עסקו בין השאר בנחיצותו של משטר דמוקרטי במדינת ישראל; בצורך בשלטון החוק ומידת החובה האזרחית לנהוג על פיו; ואם שימוש באלימות להשגת מטרות אידיאולוגיות ופוליטיות הוא דבר פסול מיסודו. קבוצת סולם לא ראתה צורך בקיומם של משטר דמוקרטי ושלטון החוק ובחובה לציית לחוקי המדינה בכל תנאי ומצב.

הפרק השישי מצביע על מערכת היחסים העוינת והחשדנית בין הממסד השלטוני לסולם, ועל קשרי הגומלין שפיתחה הקבוצה עם גורמים פוליטיים וציבוריים נוספים שפעלו אז בזירה, והציגו גישה ביקורתית ואנטי-ממסדית חריפה שדמתה בתחומים רבים לגישה של סולם. מדובר בשבועון החדשותי-פובליציסטי העולם הזה בעריכתו של אורי אבנרי, שפעל גם כסוג של תנועה רעיונית-פוליטית, ובמרכז העברים הצעירים – אנשי התנועה ה"כנענית" בהובלתו של יונתן רטוש, שחידשו את פעילותם לאחר הקמת המדינה עד שנת 1953.

* בתקופת לימודי התואר השלישי הוענקה לעורך פלד מלגת עידוד של המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד.

ספרות מדעית בידיש: אידיאולוגיה ומינוח

שלמה גרומן

בהנחיית פרופ' דב־בער קוטלרמן, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר־אילן, 2023

מחקר זה הוא ניתוח חלוצי מקיף של אחת הסוגות הפחות נחקרות בספרות היידיש: ספרות על מדעים מדויקים, מדעי הטבע וטכנולוגיה. ספרות זו מונה אלפי יצירות, החל ב"מסכת על כל התועלת הקזת הדם" (1396/7) וכלה בספרים שמופיעים עתה בחוגים חילוניים וחרדיים ובמאמרים מדעיים פופולריים.

במחקר הוגדרו שש תקופות של פרסומה של ספרות זו. התקופה הראשונה היא מהמאה הארבע־עשרה עד שנת 1790, כלומר לפני תקופת ההשכלה. בתקופה זו נדפסו מהדורות מעטות ותפוצתן הייתה דלה. התקופה השנייה היא מ־1790 עד אמצע המאה התשע־עשרה, תקופת ההשכלה, שבה היו שינויים דרמטיים בתפקידיה הסוציולינגוויסטיים של השפה. התקופה השלישית: מאמצע המאה התשע־עשרה עד מלחמת העולם הראשונה. בתקופה זו נפתחו לפני דוברי היידיש תחומי עיסוק חדשים, מעורבותם במדע ובטכנולוגיה גברה ולכן נוספו לשפתם מילים מודרניות מן התחומים הללו. התקופה הרביעית, בין שתי מלחמות העולם, הייתה תקופת שיא מהבחינות האיכותנית והכמותנית. התקופה החמישית: ממלחמת העולם השנייה ועד סוף המאה העשרים. היידיש דעכה בגין השואה, גזירות סטלין, תחרות עם השפה העברית והתבוללות. התקופה השישית היא המאה ה־21, עידן האינטרנט. בעידן זה נוצרו כלים טכנולוגיים שמסייעים לייצב ולשפר את מצב השפה. המחקר מתאר פרסומים במתמטיקה, מדעי הטבע הכלליים, פיזיקה, אסטרונומיה (כולל חקר החלל), כימיה, רפואה (כולל אנטומיה ופיזיולוגיה) וטכנולוגיה (כולל הייטק). כן נידונות תולדות הפעילות המדעית בידיש.

להלן התפלגות הספרות המדעית בידיש לפי תקופות הפרסום: לפני המאה השש־עשרה יצאו לאור שלושה כותרים; במאה השש־עשרה עדיין שלושה; במאה השבע־עשרה – 14 ספרים; במאה השמונה־עשרה – עשרה; במאה התשע־עשרה – 71; במאה העשרים – 408; ובמאה העשרים ואחת ראו אור עד עתה 24 פרסומים. השיא היה בשנות העשרים של המאה העשרים, אז התפרסמו 131 כותרים. השיא השלישי היה בשנות השבעים של המאה העשרים: שני כותרים בלבד.

הענפים המדעיים הפופולריים ביותר בספרות יידיש הם רפואה: 142 פרסומים. במתמטיקה יצאו לאור מאה פרסומים ובתחום התעשייה והטכנולוגיה יצאו לאור 65. בהתפלגות לפי מקום הפרסום מובילות המדינות הבאות בגבולותיהן העכשוויים: אוקראינה – 134 כותרים; פולין – 79; ארצות הברית – 65; ליטא – 52; בלארוס – 47.

בעבודה מוצג ניתוח של 11 מנגנוני יצירת מילים מקוריות, שפעלו לעיתים בטבעיות ממכלול התפתחות השפה ולעיתים בפעילות מדעית יזומה. חלק מהמוסדות ניצלו את השפה למטרות פוליטיות. בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים היו היידיש וספרותה בברית המועצות, ובכלל זה גם ספרי לימוד במתמטיקה לבית הספר היסודי, לכלי תעמולה בלי להעניק ליידיש ולתרבותה ערך עצמאי. כשמצא לנכון השלטון הוא השמיד את צמרת תרבות היידיש ומוסדותיה. לעומת זאת, בפולין מפלגת ניסתה מפלגת הבונד להקים בעזרת היידיש מערך תרבות שלם כמעין תחליף למדינה יהודית עצמאית. הקורפוס הספרותי הנחקר כולל מילונים, מונחונים, אנציקלופדיות כלליות ותמטיות, שיחונים, אגרונים, ספרי לימוד, ספרי מדע פופולרי, לוחות שנה, כתבי עת מיוחדים ופרסומים מדעיים בעיתונות הכללית. בין כתבי העת המקצועיים הבולטים: פֶּאָלקסגעזונט (בריאות העם, וילנה, 1923–1940 – פריז, 1948–1969), יידישער האַנטווערקער (בעל מלאכה יהודי, קובנה, 1938–1940) והמספיק גאזעט (עיתון שעוסק ברפואה ויוצא לאור במאנסי [מונסי] שבמדינת ניו יורק מ־2005). באשר לעיתונות הכללית, תכנים מדעיים פופולריים מתפרסמים בעיתון פֶּאָרווערטס (קדימה, ניו יורק) ובאתר האינטרנט שלו. נוסף על הפרסומים המדעיים נידונים בעבודה גם סוגי ספרות אחרים שיש בהם טרמינולוגיה מדעית. מדובר בתרגומי התנ"ך ליידיש וביצירות נבחרות של ספרות יפה על מדע וטכנולוגיה. נעשה שימוש במדגמים מייצגים של טקסטים שנכתבו במרכזים ההיסטוריים והגיאוגרפיים החשובים לתרבות היידיש: הקיסרות הרוסית, ברית המועצות, פולין, ליטא, רומניה, מערב אירופה, צפון אמריקה, ארגנטינה וישראל.

גוף העבודה מורכב מארבעה חלקים: סקירות היסטוריות (מצב המחקר, תולדות הפעילות המדעית ביידיש ותולדות הספרות המדעית ביידיש); מינוח (שאלת מונחים משפות שונות ליידיש, יידישיזציה של מילים שאולות, דרכי חידוש המונחים ביידיש, מינוח מקצועי והשקפתו במילונאות לסוגיה); סקירת הקורפוס הספרותי (תרומת קלסיקוני ספרות היידיש, פרסומים מדעיים בעיתונות מקצועית וכללית, ספרות הדרכה למוסדות לימוד, תרגומי תנ"ך כמקור וגורם להתהוות המינוח המקצועי); ותכנון לשוני וסוגיות אידיאולוגיות הכרוכות בו (סקירת התכנון הלשוני ביידיש, השפעות אידיאולוגיות על הספרות המדעית הזאת והקבלות בין תהליכים ביידיש ובשפות אחרות שנמצאו בתנאים סוציולינגוויסטיים דומים).

מהניתוח המשווה של 18 תת־קורפוסים של הספרות הנחקרת, שהם מדגם מייצג עולה שההרכב האטימולוגי של הספרות המדעית ביידיש שונה מהרכבה האטימולוגי של ספרות היידיש בכלל. לעומת סוגות ספרותיות אחרות, שיעור המילים ממקור גרמני הרבה יותר קטן (41 אחוז), ממקור לטיני – גבוה מאוד (16.2 אחוז), ממקור רוסי – דומה לרגיל (6.5 אחוזים), ממקורות יווני, צרפתי ואנגלי – מעט גדולים מהרגיל (5.7, 4.1 ו־3.4 אחוזים בהתאמה), ממקור עברי/ארמי – נמוך יחסית (3.3 אחוזים), ממקור פולני – דומה לרגיל (1.6 אחוזים). מילים מקוריות ביידיש מונות 16.6 אחוז מאוצר המילים המדעי. ההרכב תלוי בתקופה, בענף ובארץ הפרסום.

עבודות תזה לתואר שני

הצל"שים ועיטורים בישראל יולי 1949 עד דצמבר 1970

אורי צבי שקד

בהנחיית ד"ר טל טובי, המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בר-אילן,
בשיתוף עם המחלקה להיסטוריה של צה"ל, 2023

בקיץ 1949, עם סיומה של מלחמת העצמאות, החליטה מדינת ישראל להעניק 12 אותות "גיבור ישראל" לחיילי צה"ל. מלבד 12 האותות שהוענקו הייתה נכונות לדון בהמלצות נוספות למעשי גבורה מהמלחמה, אך תהליך זה נעצר בהובלת דוד בן-גוריון. נוסף על כך עלה צורך לחוקק חוק עיטורים במדינת ישראל. המדינה לא מיהרה לקדם נושא זה, ובהיעדר חוק עיטורים החל להתפתח מנגנון הענקת צל"שים בצה"ל.

מסיום מלחמת העצמאות בשנת 1949 ועד חקיקת חוק העיטורים בשנת 1970, הושפע מנגנון הצל"שים מעצירת עבודתן של הוועדות לאותות הצטיינות במלחמת העצמאות, היעדר חוק עיטורים, מאפייני הצל"שים בצה"ל בעקבות המציאות הביטחונית בשנים אלה (אשר כללה את התקופה שבין מלחמת העצמאות למלחמת סיני, מלחמת סיני, בין מלחמת סיני לששת הימים, מלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה), עבודת צה"ל על חוק העיטורים בשנות החמישים, גיבוש חוק העיטורים בהובלת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת בין דצמבר 1954 ליוני 1955, עבודת צה"ל על חוק העיטורים בסוף שנות השישים, גיבוש חוק העיטורים בהובלת ועדת החוץ והביטחון בדצמבר 1969-ינואר 1970 והוועדה להמרת צל"שים לעיטורים, "ועדת חופי", שעבדה בשנת 1970 בראשות האלוף יצחק חופי, ראש מה"ד.

שאלת המחקר של התזה הייתה: כיצד סוגיות חינוכיות ופוליטיות בצה"ל השפיעו ובאו לידי ביטוי בהתפתחות מנגנון הצל"שים והעיטורים מיולי 1949 עד דצמבר 1970 ועיצובו? נוסף על שאלת המחקר נשאלות בעבודה זו שאלות מחקר משניות: מדוע לא הוענקו עיטורים בצה"ל במשך 25 שנות קיומה הראשונות של המדינה? מה הייתה תפיסתו של בן-גוריון בנושא הענקת עיטורים וכיצד השתנתה במרוצת העשור הראשון של מדינת ישראל? כיצד פעל מנגנון הצל"שים בתקופה הנידונה בין המלחמות, במלחמת סיני, במלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה?

21 שנה נדרשו כדי לחוקק את חוק העיטורים ושני ניסיונות בכנסת. הניסיון הראשון נערך במהלך 1955 והוא הציף פולמוסים רבים, כגון: מאיזו תקופה יש להתחיל להעניק עיטורים? ומה צריכים להיות שמות העיטורים?, אשר מהם אפשר ללמוד על סוגיות שונות שהטרידו את נבחרי הציבור של החברה הישראלית באותה תקופה. היה חשש

מהחלטה שיכולה להוביל לקרע בעם ורצון לקשור את האזרחים לעבר היהודי עם ההקשר הציוני עבור קשירת האומה עם מדינת ישראל. נבחרי הציבור לא הצליחו לגשר על כל הפערים והחוק לא עבר בקריאה שנייה.

בהיעדר חוק עיטורים חילק צה"ל צל"שים ובהדרגה מיסד את המנגנון. ראשית, לאחר מלחמת העצמאות שאב צה"ל השראה מן הצבא הבריטי לאור ניסיונם של חלק מהקצינים הבכירים בצה"ל בוגרי הצבא הבריטי. שנית, במהלך כהונת דיין כרמטכ"ל יצאה פקודת מטכ"ל בשנת 1955 אשר שימשה את המנגנון שעל פיו התנהלו חלוקת הצל"שים עד 1970, פקודה דלה שהייתה מלאה חורים ויצרה בעיות שונות בחלוקת צל"שים, בעיקר בדרגיה הנמוכים, כגון בעיית תיעוד. השלישית, לאחר מלחמת ששת הימים, בקיץ 1967, פעלה ועדה צה"לית וחיצונית לפיקודים שבחנה את ההמלצות מהמלחמה, הסתמכה על פקודת המטכ"ל משנת 1955 ויצרה על בסיסה מנגנון מקצועי יותר. ועדה צה"לית עבדה באופן דומה גם במלחמת ההתשה.

בשלהי 1969 שב חוק העיטורים לסדר היום בעקבות שני גורמים עיקריים: מלחמת ששת הימים מצד אחד, שהביאה איתה את האופוריה יחד עם רוח הגבורה והתהילה, ומצד שני, הרחק מהעורף האזרחי, התנהלה מלחמת התשה שלא ראו את סופה ואיימה לערער על ערכים מרכזיים בצה"ל, כגון מיקום המפקד בלחימה. חוק העיטורים נחקק בינואר 1970; הקו המנחה היה הימנעות מוויכוחים שעלולים לעכב את קידום החוק כפי שקרה בשנת 1955. מונתה ועדה צה"לית בראשות יצחק חופי אשר בחנה את הצל"שים באופן רטוראקטיבי שניתנו ממלחמת העצמאות ועד 1970 ולהמירם במידת הצורך על פי חוק העיטורים. ביום העצמאות ה-25 של מדינת ישראל, בשנת 1973, הוענקו לראשונה העיטורים. מדינת ישראל מיסדה מנגנון שהושפע מצבאות זרים והותאם לערכיו הלאומיים. עם זאת, למדינה היה חשוב ליצור מנגנון אמין ומקצועי. ברקע לבחירת הגיבורים ריחפה הדילמה שמצד אחד יש לתת זרקור חינוכי והערכה למי שזכאי לעיטור ללא תחושת קיפוח, ומצד שני להיזהר לא ליצור זילות בהענקתם. המחקר התבסס בעיקר על מקורות ראשוניים, כגון תיקי הצל"שים והעיטורים הכוללים את ההמלצות, הפרוטוקולים, הדיונים ומסקנות הוועדות השונות הקשורות למנגנון הענקת העיטורים והצל"שים. חלק מן התיקים נפתחו לציבור לראשונה.

המחקר שופך אור על היבטים מספר: הראשון מאפשר דרך נוספת להרחבת הידע על הניסיון האנושי בעיצוב תודעה לאומית בקרב מקבלי ההחלטות: "סוכני הזיכרון" בשני העשורים הראשונים של מדינת ישראל. השני, מן המחקר אפשר ללמוד כיצד ומדוע התפתח תהליך מנגנון הצל"שים והעיטורים בישראל. השלישי, דיון על הענקת צל"שים ועיטורים המעוררת דילמות וגישות שונות בקרב אזרחים, חיילים וקצינים. בעזרת מחקר זה אפשר יהיה לגבש עמדה מושכלת.

מה עיתונאים יודעים? זיהוי מומחיות עיתונאים בסיקור טכנולוגיה בעזרת עיבוד שפה טבעית

עירית נוימן

בהנחיית פרופ' צבי רייך, המחלקה לתקשורת, ופרופ' גלעד רביד, המחלקה להנדסת תעשייה וניהול, אוניברסיטת בן-גוריון, 2023

אחד האתגרים העיקריים בחקר מומחיות הוא אופיה החמקמק והנסתר של המומחיות, המקשה על הגדרתו ומדידתו. אתגר זה מגיע לשיאו בתחומים כמו חדשות טכנולוגיה, שבהם העיתונאים מתמודדים עם מורכבות ובין-תחומיות גוברת של נושאי הסיקור, שאותם יש להעביר לקהל שחיו מושפעים מטכנולוגיה.

במחקר המוצג כאן פיתחתי גישה חדשנית למיפוי האבולוציה של סממנים פוטנציאליים של מומחיות לאורך הקריירה של עיתונאים לענייני טכנולוגיה באמצעות עיבוד שפה טבעית (Natural Language Processing, ובקיצור NLP) ובעזרת שני מדדים מקובלים: BM25 ו-TF-IDF. המחקר עוקב אחר הביוגרפיות של 37 עיתונאים (בעלי קריירות שבין שלוש ל-26 שנים), ומנתח 27,820 מהדיעות שפרסמו באינטרנט בין ינואר 2004 למאי 2022 בשמונה ארגוני חדשות ישראליים מובילים: ידיעות אחרונות, וואלה, ישראל היום, הארץ ומאקו (הכולל כיום את אתר N12), גלובס, כלכליסט ודה-מרקר.

הסממנים הפוטנציאליים התבססו הן על סדרה של ראיונות פיילוט מוקדמים עם חמישה מומחים בטכנולוגיה ועיתונות הן על ספרות אקדמית והניבו ארבעה סממנים: סיקור ביקורתי, רגישות להיבטים מוסריים ואתיים של טכנולוגיה, דגש על הקשר ושימוש סלקטיבי בטרמינולוגיה טכנולוגית.

הממצאים חושפים כיצד ארבעת סממני המומחיות מתפתחים לאורך שנים של סיקור טכנולוגיה.

אבולוציה של מומחיות. כל ארבעת הסממנים מתגברים במהלך הקריירה של העיתונאים. למרות תנודות שנתיות שיכולות להצביע על שינויים אישיים ונושאים ספציפיים, התגברות כל הסממנים במקביל עשויה לאשר את אופי המומחיות כשילוב ייחודי של כישורים עיתונאיים וידע נושאי, שהוצע בתיאוריית ה-JCK (Journalistic Content Knowledge) של צבי רייך והגר להב.

יחסי גומלין. התוצאות מציגות קשרי גומלין בין ארבעת הסממנים, ונצפה מתאם גבוה במידת השימוש בהקשר ובטרמינולוגיה הטכנולוגית, הגבוה בערך פי שלושה מביקורתיות ומוסר. השנים החולפות עשויות לשקף לא רק ידע מצטבר אלא גם עלייה במעמדם של העיתונאים וכביטחונם העצמי, המאפשרים למתוח ביקורת על התופעות

המדווחות ולהטיל בהן ספק. עם זאת, גם כאשר נמצא הטון הביקורתי בידיעות, הוא היה מאופק למדי.

הפחתה במידע טכני. עם השנים רוב העיתונאים מבליטים פחות נתונים מספריים המייצגים מפרטים טכניים – בניגוד לעלייה כללית בטרמינולוגיה הטכנולוגית. שילוב זה עשוי להצביע על סלקטיביות בשימוש בטרמינולוגיה טכנולוגית, משום שבמקביל ליכולת גוברת למצות שליטה בדיאלקט הטכנולוגי קיימת התמקדות במאפייני מפתח טכנולוגיים לצד התעלמות ממידע טכני, שאפשר להעתיקו בקלות ממקורות רבים, כגון יחסי ציבור, הוראות יצרן ובלוגים טכנולוגיים. מידע שעיתונאים פחות מנוסים, שייתכן שהינם פחות רגישים להצפת הקוראים בנתונים מיותרים, ייטו יותר להשתמש בו.

תפקיד הניסיון. מספר סממני המומחיות נוטה לעלות עם הניסיון בסיקור. אולם מגמה זו אינה שיטתית: מצד אחד כתבים מנוסים פחות מציגים פחות סממנים של מומחיות (ביקורת, אתיקה, הקשר וטרמינולוגיה טכנולוגית) בעוד ארבעת הכתבים המנוסים ביותר מציגים די הרבה סממנים כאלה (לפחות שלושה). מנגד, כמעט שליש מהעיתונאים הציגו פחות סממנים, אם בכלל (31 אחוז) – לפעמים גם אחרי למעלה מעשר שנות סיקור. זה עשוי להצביע על רכישת מומחיות בהתאם לקצב אישי. בעוד כתבים מסוימים פיתחו מומחיות מרשימה בפחות משבע שנים, נותרו עמיתיהם מאחור. קצב רכישת המומחיות איטי למדי בהתחשב במהירות התחלופה הגבוהה של עיתונאים בסביבה העיתונאית.

* בתקופת לימודי התואר השני הוענקה לעיריית נוימן מלגת עידוד מטעמו של המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש שלום רוזנפלד.